

Маніпулювання свідомістю в умовах гібридної війни: психологічний аспект

Христенко В. Є.

*«Чотири газети можуть заподіяти ворогові більше зла,
ніж стотисячна армія»
Наполеон*

Постановка наукової проблеми. Успішність воєнних дій в умовах сучасного світу дуже сильно залежить від того, наскільки громадяни країни-агресора впевнені у своїй правоті і наскільки громадяни країни-жертви агресора впевнені в необхідності захищатися. Вирішенню цих завдань допомагає психологічна наука, яка має дуже великі можливості. Розроблені різноманітні алгоритми психологічного впливу на свідомість людини, які допомагають керівництву країни вирішувати завдання з переконання громадян у своїй правоті.

У статті розглядаються основні алгоритми маніпулювання свідомістю людини під час гібридної війни на теренах України у 2014–2017 рр.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Те, що сьогодні відбувається на сході України, називають «hybrid warfare» – гібридна війна [1]. У цього терміна безліч дефініцій, йому присвячено багато книжок.

Гібридна війна – це мішанина класичного ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань [2]. Держава, яка веде гібридну війну, укладає оборудку з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської конвенції та Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовленостей з іншими країнами. І в цьому допомагає військова пропаганда.

Англійський дипломат Вільям Гаррі Понсонбі ще у 1928 р. сформулював *основні принципи військової пропаганди*, які є дуже актуальними і в наш час [3]. Як доводить досвід проведення антитерористичної операції на сході нашої країни, ці принципи «працюють» досить повно:

1) *Ми не хочемо війни.* Головне – переконати людей, що «погані хлопці» ненавидять «нас» і вони вже почали (або готові почати) першими. Відомо, що у антиукраїнських засобах масової інформації втлумачується пересічному громадянину, що війна на Донбасі почалася через ненависть деяких українців до всього, що так чи інакше пов'язано з росіянами.

2) *Війна ведеться тільки з вини противника.* Це «інші», «вони» почали війну, або мріють її розпочати з дня на день. «Ми» ж змушені захищатися. Нібито найманці, які воюють на Донбасі, приїхали туди тільки за покликом серця відбивати агресію так званої «київської хунти».

3) *Лідер протиборчої країни – суцільний диявол.* Не обов'язково змушувати ненавидіти весь народ. Треба персоніфікувати образ ворога, показати своєму населенню, що глава, керівник «інших» – це душевнохворий, звихнувся, запроданець.

Постійно розповсюджується негативна інформація щодо української еліти, лідерів партій, депутатів. Також відомий всім приклад того, як російські судові органи звинуватили Арсенія Яценюка у жорстоких вбивствах російських військових під час його нібито участі у чеченській війні.

4) *Ми боремося за праве діло, а не за наші інтереси.* Слід замовчувати, що в кожній війні в першу чергу переслідуються економічні цілі, підкреслюючи лише гуманітарні причини. Всюди антиукраїнські ЗМІ наголошують на тому, що основна мета військових дій на сході України – допомогти росіянам і російськомовним українцям, які живуть в Україні.

5) *Ворог цілеспрямовано здійснює злочиння, ми – тільки випадково.* Потрібно максимально оперативно поширювати відомості про жорстокості, скоєні противником, роз'яснюючи, що саме йому властиві подібні вчинки. Дуже багато фейкової інформації щодо злочинів українських військових, і особливо Національної гвардії України.

6) *Ворог використовує заборонену зброю.* Постійно поширюється інформація про те, що українські Збройні Сили використовують заборонені міжнародними конвенціями види озброєння, що мирні жителі Донбасу потерпають від обстрілів фосфорними та касетними бомбами, які нібито прилітають з боку України.

7) *Наші втрати незначні, втрати противника величезні.* Під час війни втрати в живій силі й техніці називають не фактичні, а керуючись своєю вигодою. РФ, наприклад, після публікацій російської опозиції про втрати російських військових на Сході України засекретила дану інформацію.

8) *Представники культури, мистецтва й інтелектуали підтримують нашу справу.* В антиукраїнських ЗМІ постійно з'являється інформація про те, що хтось із відомих митців, політиків, спортсменів засуджує дії української влади. Складаються списки артистів, які публічно висловлюють своє захоплення політикою керівництва країн, які налаштовані проти України.

Багато програм на телебаченні почали вести відомі росіянам люди, запрошуються в якості експертів знаменитості тощо. Так, сатирик Михайло Задорнов [4] запропонував накрити Україну ракетним вогнем, журналіст Сергій Доренко [5] вважає, що Росія повинна провести ротацію сил і відправитися на Київ, актор Іван Охлобистін [6] впевнений, що українці заслуговують тільки смерті, тому рекомендує президенту РФ Володимиру Путіну швидше ввести в Україну так званий «миротворчий контингент», радник Путіна Сергій Глазьев [7] переконаний, що українську армію треба бомбити зараз, «поки вона не зміцніла» і т. ін.

Зрозуміло, такі заяви цих «поважних» людей перекреслюють їх минулі клятви в любові до України та українського народу, а в міф про «братні народи Росії й України» віряться вже з великими труднощами.

9) *Наша місія священна.* Постійно наголошується, що війна жителів Донбасу проти хунти, яка прийшла до влади в Україні, є повстанням і жадобою до визволення від ... а від чого, майже ніхто не знає.

10) *Той, хто має сумнів у нашій пропаганді, – зрадник.* Приклад – Андрій Макаревич, якого за підтримку України почали травити у всіх російських ЗМІ. Розповсюджується і так званий «чорний список тих, хто підтримує українських нацистів». До речі, список, який починався з 57 артистів, зараз постійно доповнюється [8].

Виклад основного матеріалу. Слово «війна», зазвичай, сприймається як протидія військових сил однієї держави військовим силам іншої. Також іноді кажуть про торгівельну війну, про війну смислів, інтересів тощо. Але гібридна

війна відрізняється тим, що воєнні дії за всіма можливими напрямками відбуваються одночасно.

Гібридна війна не має остаточного визначення. Але треба розуміти, що гібридна війна проводиться:

- (1) без оголошення війни;
- (2) у всіх можливих напрямках одночасно: у зовнішньополітичній сфері, у сфері державної безпеки, у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України, у внутрішньополітичній сфері, в економічній сфері, у соціальній та гуманітарній сферах, у науково-технологічній сфері, в екологічній сфері, в інформаційній сфері.

Все це проводиться приховано, із запереченням на офіційному і неофіційному рівнях. Саме прихованість агресивних дій і наштовхує на думку про схожість із маніпулюванням свідомістю людини, яке теж відбувається приховано. Саме тому і прийоми під час гібридної війни використовуються майже такі ж, як і під час маніпулювання свідомістю людини.

Останнім часом українське суспільство дуже тісно зіткнулося з пропагандистською російською машиною, вся дія якої спрямована на придушення свідомості в українців і росіян, обмеження прагнення до незалежності, самоповаги, бажання брати участь у побудові свого життя.

Пропаганда відрізняється від звичайного інформування, перш за все, тим, що пропаганда містить у собі засоби і механізми маніпулювання свідомістю людини чи групи людей. А маніпулювання, у свою чергу, здійснюється приховано від свідомості людини, що значно ускладнює критичну оцінку інформації, яку отримує людина.

Маніпулювання свідомістю можливе завдяки тому, що у кожної людини є свої потреби, кожен має якісь слабкості, кожен характеризується деякими пристрастями, ми звикли діяти за правилами, дотримуватися ритуалів. Все це з успіхом використовується нашим північним сусідом проти свідомості наших громадян. У будь-якої людини є свої потреби, але всі їх можна поєднати у декілька видів: фізіологічні потреби, потреба в безпеці, потреба належати спільноті, потреба у повазі, визнанні, потреби у самореалізації, потреба у позитивних емоціях.

В умовах гібридної війни ми бачимо і чуємо з боку антиукраїнських ЗМІ, що ми не зможемо отримувати звичайні комунальні послуги, адже ми крадемо російський газ і продаємо його закордонним багатіям. Постійно розповідається про те, що в українських містах ходити по вулицях небезпечно, що є постійна загроза для пересічного громадянина. Різноманітні аналітичні програми із запрошенням експертів одна за одною нав'язують глядачеві думку про те, що у нас у країні все погано, все руйнується, ціни зростають, якість продуктів падає, життя стає все гірше і гірше. І все це робиться з використанням психологічних методів маніпулювання свідомістю.

Чи можна розпізнати маніпуляцію з боку різноманітних ЗМІ? Можна, але для цього потрібно:

- знати основні прийоми маніпулювання свідомістю;
- знати ознаки, за якими можна відрізнити звичайну інформацію від дезінформації;
- навчитися захищатися від маніпулятивної інформації.

Якщо узнати про основні прийоми маніпуляції свідомістю людини при бажанні досить легко, то визначити ознаки маніпулятивної інформації вже складніше, а захищати і зовсім складно. Адже основною характеристикою маніпуляції є її прихованість від свідомості людини.

Освічена людина здебільшого сама створює свій інформаційний простір. Вона обирає улюблені канали телебачення, вранці продивляється визначені заздалегідь стрічки новин в Інтернеті, читає газети, яким довіряє. Таким чином вона пропускає всю інформацію через створений нею фільтр.

Але в більшості випадків поглинання інформації, яка ллється потоком, людиною відбувається «у фоновому режимі» без бажання витратити додаткові зусилля на осмислення новин.

За якими ознаками можна зробити висновок про те, що відбувається маніпуляція?

Для досягнення своєї мети маніпулятори дуже часто подають інформацію так, щоб вона якнайбільше зачепила емоційну сферу людини.

Наприклад, всім відома розповідь «мешканки Слов'янська» Донецької області з умовною назвою «розіп'ятий хлопчик». Ця розповідь жінки, яка видає себе за місцеву мешканку, мало того, що повністю неправдива, але й сама розповідь містить у собі багато жахливих подробиць, які жінка розповідає дуже емоційно. Саме ця емоційність призводить до того, що у глядача «відключається» критичність мислення і майже миттєво створюється враження того, що українські військові прийшли у Слов'янськ не захищати, а знущатися, грабувати і вбивати.

І не має значення, що через якийсь час було спростування цієї розповіді, адже за цей час було декілька подібних телесюжетів, і саме спростування мало нейтральне забарвлення, на яке майже ніхто не звернув уваги.

Отже, якщо нібито нейтральна новина подається дуже емоційно, то можна припустити з великою долею ймовірності, що цю новину намагаються «втулити» у свідомість глядачів і змусити її запам'ятати й оцінити по-іншому.

Також під час маніпуляції засобами ЗМІ дуже часто протягом тривалого часу повторюється одна й та сама думка. Відоме прислів'я: «якщо людині 100 разів поспіль повторити, що вона собака, то вона загавкає». Ці повторювання здійснюються на різних каналах телебачення, на шпальтах газет, журналів, на радіо. Коли людина чує нібито нісенітницю, але вона її чує, бачить і читає постійно протягом тривалого часу, у неї складається враження, що це вона чогось не розуміє, а саме ці повідомлення з усіх боків і є правдою. Спрацьовує механізм «ну не можуть всі говорити неправду!».

Наприклад, у російських ЗМІ постійно протягом двох років мусується інформація про те, що в Україні розмовляти можна тільки українською, що за російську мову можна поплатитися своїм здоров'ям і життям.

Також треба зазначити, що під час здійснення маніпуляції використовується специфічне мовлення. Під час подачі інформації раптом на глядача/слухача починають литися малозрозумілі фрази і слова, журналіст чи політик починає говорити дуже швидко, тільки іноді сповільнюючи темп. Це все розраховано на те, що дуже швидко слухач втомлюється, у нього знижується рівень критичності, він починає усвідомлювати тільки основну ідею, яку йому вкладають у розум.

Наприклад, під час проведення АТО мешканці міста Торецьк в один день раптом почули з екранів телевізорів повідомлення про те, що українські військові залишають цей населений пункт. Інформація була подана скоромовкою, чітко і повільно вимовлялася тільки інформація про відхід військ. Метою цього заходу

було навести паніку як серед населення, так і серед військових, які думали про втрату управління військами з боку українського командування.

Під час підступного впливу на свідомість людини, який постійно відбувається під час гібридної війни, людина періодично відчуває, що у неї намагаються активізувати стереотипи. Наприклад, у засобах масової інформації дуже розповсюджені дані про те, що майже всюди орудує «Правий сектор», всім і всюди бачаться так звані «візитки Яроша». Вже досить стійкий стереотип про українських націоналістів, які ототожнені з рухом «Правий сектор», викликає страх, недовіру, ненависть у пересічного громадянина. І мало хто замислюється над тим, що цей стереотип штучно побудований ЗМІ, і активно використовується у створенні негативного образу українця.

Ворог не хещує нічим, щоб досягти своєї мети. Вплив на свідомість, маніпулювання свідомістю однієї людини чи групи людей в умовах гібридної війни здійснюється за допомогою різноманітних джерел інформації.

Яким чином можна маніпулювати свідомістю з використанням відкритих, абсолютно легальних джерел інформації?

Одним із найвпливовіших засобів масової інформації можна вважати телебачення. Друковані видання читають далеко не всі люди, а телевізор щодня дивиться майже все населення земної кулі. Дослідження показують, що середньостатистична людина проводить у блакитних екранів не менше трьох годин на день.

Це не випадково, адже з точки зору психології людина за переглядом телебачення йде від свого реального життя у світ мрій. Завдяки телебаченню людина занурюється в події, що відбуваються в усьому світі, хоча насправді вони відбувалися без її участі. Саме це підштовхує глядачів до перегляду телевізора, а також відходу від реальності, можливості побачити краще (або гірше, щоб компенсувати свої недоліки) життя. Але насправді глядачеві без його згоди нав'язують іноді зовсім йому непотрібну інформацію, рекламу, маніпулюють ним.

Це все є можливим завдяки особливостям телебачення:

- Телевізійний сигнал може проникати в будь-яку точку простору, незалежно від відстані. Отже, телевізійну програму можна створювати в одній точці світу, а споживати зовсім в іншій, розташованій за декілька тисяч кілометрів. Саме тому телевізійні програми можуть бути місцевими, регіональними, міжнаціональними і т.п. До того ж телевізійні передачі мають властивість оперативного надання інформації.
- На телебаченні, на відміну від інших ЗМІ, передача інформації відбувається за допомогою рухомого зображення, яке супроводжується звуком, кольором (іноді текстом). Тобто інформація сприймається людиною за допомогою майже всіх аналізаторів. Це забезпечує сприйняття телепрограми, перш за все, на емоційному рівні, на рівні почуттів.
- Телебачення, на відміну від інших ЗМІ, надає інформацію з одночасним використанням візуального та аудіального каналів сприйняття інформації.
- Унікальна особливість телебачення полягає ще і в тому, що воно відображає подію в той самий час, коли вона відбувається в реальності. Ця відмінність телебачення від інших ЗМІ створює відчуття присутності, у глядача складається враження достовірності, особистої присутності, з'являється переконання в реалістичності отримуваної інформації.
- Оперативність телебачення. Подію, яка відбувалася сьогодні, показують у цей же день по телевізору або навіть у цю ж хвилину, якщо мова йде про прямий ефір. Ця риса притаманна також і Інтернету.

- Ефект очевидності. Людина бачить те, що відбувається безпосередньо своїми очима, і у неї складається відчуття, що дія відбувається в точності так само, як показано по телебаченню, але це не завжди буває саме так.
- Виразність телевізійних образів, їх яскравість і унікальність. Адже однією з цілей телебачення є залучення глядачів, а в подальшому – і рекламодавців. Це досягається знову ж таки шляхом впливу на емоції і почуття людини, тому що на емоції людини більш легко впливати і, використовуючи емоційну сферу особистості, значно легше нав'язати їй іншу думку, змінити її світогляд.
- Враження незаангажованості тележурналістів. Щоб створити ефект нейтральності журналістів, наприклад, може створюватися нібито дискусія з різними точками зору. Це дає можливість підвищити довіру глядача до журналіста щодо обговорюваної проблеми.

Але основним моментом з точки зору сприйняття інформації за допомогою телебачення є те, що людина змушена «ковтати і ковтати інформацію» без можливості зупинити її потік і проаналізувати. Саме ця особливість телебачення і не дає змоги людині критично осмислити отриману інформацію і зробити самостійні висновки.

Все це дає майже безмежні можливості телебаченню вибудовувати таку «картинку подій», яка вигідна авторам телепрограм, і, звісно, маніпулювати свідомістю людини.

Способів маніпулювання свідомістю за допомогою телебачення дуже багато. Це і коментар відео, який не має під собою нічого спільного з тим, що відбувається на екрані. Це і показ відеосюжету з місця подій, але відео заздалегідь підготовлено і знято із залученням підставних осіб, а не справжніх учасників подій. Це й емоційний коментар ведучого новин з одночасним показом фото- і відеоматеріалів нібито з місця подій, але насправді абсолютно не пов'язаних з конкретними подіями. Арсенал у творця дезінформації дуже великий, і не кожен пересічний громадянин може опиратися впливу такого роду спотвореної інформації на свою свідомість.

Також одним із джерел інформації є печатні ЗМІ – газети, журнали, листівки тощо. На відміну від телебачення, при отриманні інформації з газети людина може повторно перечитати текст, зробити паузу, подумати, критично осмислити те, що вона прочитала.

Газета – це отримання інформації, яку можна переглянути будь-яку кількість разів, в будь-який зручний час, в будь-якому місці і навіть підкреслити в ній потрібне або важливе, якщо потрібно. На відміну від телебачення, для читання газет не потрібно чекати певного часу доби, коли транслюються новини.

Ще однією перевагою газет перед іншими ЗМІ є постійність аудиторії, а так само «якість» цієї самої аудиторії.

Газети – досить складний канал сприйняття інформації. Читання вимагає значних інтелектуальних зусиль, що передбачає певний рівень освіти людини. Тобто телебачення спрямоване на більш широкі прошарки населення, незалежно від освіченості та інтелекту глядача. *Читання сприяє розумовій діяльності, тобто створює образи у свідомості людини, а телебачення дає людині вже готові образи, звільняючи людину від необхідності витратити свою енергію на створення цих образів.*

Все це значно зменшує вплив на свідомість засобів печатних ЗМІ. Але це не означає, що супротивник не використовує такі ЗМІ для впливу на свідомість наших громадян, не намагається сформувати у нас невпевненість у правильності дій

уряду, сформувавши негативне ставлення до наших героїв тощо.

Також іноді для власної поінформованості люди використовують мобільний зв'язок: розсилку новин, розсилку *СМС-повідомлень* тощо. Повідомлення зазвичай містять тільки заголовок новини і більше ніякої інформації не містять. Це призводить до того, що отримувач повідомлення читає новину тільки одним рядком. І дуже часто такі повідомлення розраховані на те, що майже неможливо перевірити достовірність отриманої інформації. Спрацьовує механізм «мій номер мобільного відомий тільки своїм, значить, інформація достовірна».

Інформація, яка приходить через таке джерело, зазвичай більш витончена. Вона має різний зміст залежно від знаходження абонента. Таке джерело впливу на свідомість захисника Вітчизни є особливо актуальним для військових, які знаходяться на передовій, і інших джерел інформації у них бракує. Зазвичай це інформація про те, що у Києві про захисників забули, що ніякої допомоги їм не слід чекати, що все населення вважає їх вбивцями і тому подібне. Тобто декілька *СМС-повідомлень* повинні розхитати у воїнів впевненість у своїй правоті.

Наступним джерелом отримання інформації про події, які відбуваються у країні й за її межами, є *Інтернет*.

Однією з основних відмінностей Інтернету від інших джерел отримання інформації є те, що у всесвітнього павутиння є інтерактив, тобто можливість обмінюватися думками з іншими, можливість оперативно висловлювати свої думки в коментаріях до статей, на форумах, у блогах тощо. У цьому випадку думка інших людей, таких же, як і читач, дуже сильно впливає на його свідомість. Адже людина у своєму житті значною мірою орієнтується на думку інших.

Цим і користуються «тролі»¹⁹, які відслідковують думки користувачів Інтернету і намагаються їх змінити чи не дати можливість іншим користувачам інтернет-ресурсу побачити альтернативні думки з приводу дискусії.

Зазвичай під тролінгом розуміють форму соціальної провокації чи знуцання під час мережевого спілкування. Найближчі поняття – це спокуса, провокація і підбурювання – тобто свідомий обман, наклеп, порушення чвар і розбрату, заклик до непристойних дій.

Термін «тролінг» походить зі сленгу учасників віртуальних спільнот. У дослівному перекладі з англ. «trolling» означає «ловля риби на блешню». У найбільш загальному вигляді це явище характеризується як процес розміщення на віртуальних комунікативних ресурсах провокаційних повідомлень з метою нагнітання конфліктної обстановки шляхом порушення правил етичного кодексу інтернет-взаємодії.

Зазвичай троль – це фактично інтернет-хуліган. Але під час гібридної війни під виглядом тролей, з метою психологічного впливу на свідомість людини, «працюють» добре освічені й підготовлені люди. Вони вкидають свої повідомлення, використовуючи різноманітні вигадані ім'я; при цьому кожен з них має багато таких імен. Це різноманіття імен троля викликає у звичайного користувача Інтернету відчуття того, що інформація висловлена декількома людьми відразу, а насправді, за безліччю «ніків» дуже часто стоїть одна людина. Також спрацьовує принцип більшої довіри до людини (хоча й незнайомої), ніж до офіційних джерел інформації.

¹⁹ Троль – учасник інтернет-дискусії, який постійно намагається направити її у контрпродуктивне русло, часто веде себе агресивно по відношенню до інших учасників дискусії (прим. автора.)

Основні ознаки того, що інформація походить від тролів:

- Скандальність тексту, теми чи коментаря. Тролі, зазвичай, використовують певний набір тем: про відносини між чоловіком і жінкою (перш за все, відомих і скандальних політиків), про «добро-зло», спеціальні теми для профільних сайтів тощо.
- Популярність теми. Троль буде будь-якими засобами підтримувати обрану ним тему, часто використовуючи інші свої ніки. Для цього троль реєструється під різними іменами. Якщо тему підозріло багато коментують і при цьому в обговоренні бере участь багато незнайомих користувачів, які висловлюються не за темою, це є однією з ознак того, що тему «підігриває» троль.
- Швидкість відповіді. Троль завжди дуже швидко реагує на чужі коментарі, оперативно на них відповідає. Звичайний користувач Інтернету може собі дозволити довго не писати в тему. Троль відповідає завжди. Навіть якщо тему почнуть ігнорувати, то кілька останніх коментарів напише троль, поки сам не втратить інтерес.
- Троль відповідає всім. Із тролем починають сперечатися, частенько ображають його. І при цьому троль нікого не забуде, кожному відповість, і це знову ж для того, щоб підтримати чужий інтерес.
- Зв'язаність коментарів. Це відноситься до тролів, які використовують в одній темі кілька ніків. При великому скупченні користувачів стрічка коментарів має дещо рваний логічний характер, адже людей багато і кожен веде свою лінію обговорення. Коментарі тролів логічно пов'язані, і особливо гармонійну дискусію троль веде сам із собою, тобто між різними своїми «ніками».
- Непримиренність. Троль завжди сперечається, при цьому ніякі, навіть дуже обґрунтовані, доводи не зможуть його змінити свою точку зору.
- Троль завжди намагається зачепити людину за особисте – це змушує людину виправдовуватися, сперечатися, ображати, погрожувати.

Способи боротьби з троллями.

Найдієвішим способом припинити тролінг є втручання адміністраторів та модераторів форуму чи сайту. При цьому на сайтах заздалегідь повинні бути розміщені правила поведінки Інтернет-користувача. Але цей спосіб потребує відволікання працівників на модерацію повідомлень і досить високий рівень підготовки адміністраторів, модераторів інтернет-ресурсу.

Іншим способом боротьби з тролінгом є ігнорування. Троль не переносить тиші. Інтерес до теми, яку атакував троль, втрачається дуже швидко після того, як тему перестають коментувати.

Мета тролінгу – отримання відповідної реакції, втягування інших користувачів в обговорення теми, яку вони зовсім не хотіли обговорювати. А нав'язане тролем обговорення часто призводить до зміни позиції звичайного користувача даного інтернет-ресурсу.

Наприклад, на одному з відомих українських форумів було створено тему щодо волонтерської допомоги одній з військових частин. Ця тема мала час від часу давати уточнену інформацію про те, що потрібно зібрати нашим захисникам і відправити їм. Але саме атака двох тролів одночасно призвела до того, що адміністратори форуму змушені були через нетривалий час цю тему закрити.

Також при використанні різноманітних інтернет-ресурсів в умовах гібридної війни, з метою маніпулювання свідомістю як своїх громадян, так і громадян інших держав, дуже широко застосовується практика фейків.

Фейк – це підробка в найширшому сенсі (від англ. fake – підробка; підроблення, фальшивка).

На сьогодні державна інформаційна політика РФ веде боротьбу за думки росіян, українців та усього людства з використанням фейків у трьох основних напрямках, яким можна дати умовні назви:

- перший – «Росія – це супердержава»;
- другий – «Україна ніщо»;
- третій – «Історія брехати не може».

В межах кожного з виділених нами напрямків існує дуже продумана мережа фейкових груп.

Для того щоб кожен росіянин розумів, що його країна – «Росія – це супердержава» – використовується, у свою чергу, наступний набір фейків:

- «Велич Путіна»;
- «Велич російської армії»;
- «Росія несе світу тільки добро».

Так, наприклад, російські ЗМІ розповсюдили інформацію про те, що соліст групи «Rammstein» Тілль Ліндеманн є фаном «великої людини сучасності» – Володимира Путіна. Цю новину супроводжували фото Тілля Ліндеманна у футболці із зображенням Путіна. Цей фейк згодом набув світової відомості. Це, до речі, змусило самого Тілля Ліндеманна зробити спеціальну заяву з цього приводу, в якій він прилюдно визнав, що став жертвою російської пропаганди і ніколи не був фанатом Путіна і, тим паче, не одягав показану на фейковому фото футболку.

Наступний приклад: Р. Ердоган нібито вибачився перед Путіним за збитий на кордоні Туреччини військовий літак СУ-24 Збройних сил РФ. Президент Турції Реджеп Ердоган дійсно висловився з цього приводу. Але Ердоган у своєму виступі не вибачався перед президентом Росії, як «переклали» його виступ пропагандисти, а зазначив, що якщо станеться знову порушення турецького повітряного простору – знов все повториться і будь-який літак, в тому числі й російський, буде збитий. А вибачення, точніше, жаль з приводу загибелі льотчиків, він висловив родині цих загиблих льотчиків, а не керівництву РФ.

3 грудня 2014 з мережі Інтернет почала поширюватися нібито завчасно «витікша» обкладинка підсумкового номера журналу «Time», на якій президента Росії Володимира Путіна нібито називають людиною року. Але керівництво журналу спростувало інформацію про бажання випустити таку обкладинку. Та й саме зображення має кілька невідповідностей стандартам видання.

«Авіаносна група ВМФ РФ увійшла в Ла-Манш» – наголосили російські ЗМІ. Але цю новину чомусь проілюстрували фотографією ВМФ США. Кораблі ВМФ РФ на чолі з авіаносним крейсером «Адмірал Кузнецов» мали насправді дещо інший вигляд, який викликав цілу лавину зневажливих коментарів користувачів Інтернету.

Або наступний приклад. Ось одна з новин в засобах масової інформації РФ: «Жестокость боев на Донбассе вынуждает украинских военных бросать оружие». «Сразу несколько украинских подразделений сегодня обратились к ополченцам с просьбой обсудить условия сдачи в плен».

Надалі наголошується на тому, що це відбувається кожен день, а особливо після того, як стало відомо, що на стороні бойовиків воюють російські військовослужбовці. Як повідомляється, воювати українці не хочуть, але і відступити не можуть, оскільки ззаду стоять загороджувальні загони Національної гвардії України.

Ще один невеличкий приклад військової «доблесті» російських військових, про який висловився Верховний головнокомандувач Збройними силами Російської Федерації під час свого виступу з приводу анексії Криму. Цитуємо: «... и пускай попробует кто-то из числа военнослужащих Украины стрелять в своих людей, за которыми мы будем стоять сзади, не впереди, а сзади. Пусть они попробуют стрелять в женщин и детей...».

Вважаємо, що коментарі тут зайві. До речі, така тактика, коли військові під час атаки ставили перед собою цивільне населення, використовується дуже давно, але завжди вважалась підлою.

Наступна група фейків присвячується «Росії, яка несе світу тільки добро». Так, у російських ЗМІ стверджується, що ніякої анексії Криму не було, тому що Москва приєднала на той момент вже незалежний півострів.

Але в ніч на 27 лютого 2014 року був захоплений кримський парламент і Рада Міністрів, і тільки потім депутати призначили референдум щодо статусу півострова. Так звана «Декларація про незалежність Автономної Республіки Крим і Севастополя» була прийнята кримськими депутатами 11 березня 2014 року – вже після того, як російські війська два тижні хазяйнували у Криму.

Гуманітарні конвої, які РФ два рази на місяць посилає до Донбасу, несуть начебто тільки гуманітарну допомогу мешканцям. Але одразу після приїзду так званих гумконвоїв починаються обстріли позицій Збройних Сил України і посилюється загальна військова активність сепаратистів. За даними розвідки та свідчень мешканців Донецьку «гумконвої» доставляють в основному паливо для військових, боєприпаси та нову воєнну техніку. На зворотному шляху «гумконвої» вивозять крадені заводи, тіла загиблих найманців та кадрових російських військових тощо.

Другий, але не менш значущий, напрям кремлівські пропагандисти присвячують неминучості смерті України як держави. Ми умовно назвали цей напрям «Україна – ніщо». Як і у попередньому напрямі, тут також існує низка основних фей-

²⁰ ХТЗ – Харківський тракторний завод (прим. автора).

ків, завдяки яким лише за перші 4 місяці збройного конфлікту на Донбасі відсоток росіян, які вважали українців братнім народом, скоротився втричі.

Коротко зупинимося на кожній з виділених нами груп фейків.

В Харкові дітей побили тільки за те, що вони розмовляли російською – стверджується псевдожурналістами. Цей фейк супроводжується розповіддю так званих «очевидців». Цитуємо: «Они пришли в балаклавах на детскую площадку и начали избивать ребят, проживающих в районе ХТЗ²⁰, только за то, что те говорили на русском языке. «Первым пострадал Артем, ему поломали ребра. Далее избili Даниила – ему сломали челюсть, а потом Диме разбили голову. Бабушка 10-летнего Ивана, увидев, что избивают друзей внука, собрала мальчиков и решила увести их домой. Тогда один из нападавших догнал стайку детей и пенсионерку и начал бить их ногами, поламав ребра и бабушке...».

Але ніхто з мешканців Харкова і району ХТЗ про ці злодіяння нічого не чув.

За допомогою всіх видів ЗМІ, особливо серед росіян, дуже наполегливо розповсюджується теза про те, що «... в Україні заборонено спілкуватися російською мовою, навіть дома. Якщо хтось помітить, що людина спілкується російською, наприклад на вулиці, то після доносу на неї чекає штраф у розмірі мінімум 300 доларів США». У цьому вже впевнені досить багато росіян, особливо літні жінки.

Наступним прикладом є фейк, який було розповсюджено в Інтернеті ще у 2005 році. Нібито підготовлено проект Указу президента України про поетапне переведення національної писемності з кирилиці на латиницю. Указом передбачається протягом 2005–2015 рр. провести заміну в системі освіти і діловодства в Україні українського алфавіту, створеного на основі кириличної абетки, на латину. Схоже на правду, адже деякі країни, які входили до СРСР, а саме Казахстан, Азербайджан, Туркменістан, Узбекистан та Молдова вже відмовилися від кирилиці. Але 2015 рік вже пройшов, а змін щодо абетки в Україні не відбулося, та і офіційна позиція влади України – «абетку ніхто міняти не збирається».

Наступна група фейків присвячується тезі про те, що «Українці дуже жорстокі».

Найулюбленішою темою антиукраїнських пропагандистів є «фашизація України». На шпальтах антиукраїнських журналів і газет, у російськомовному Інтернеті дуже багато фото, на яких зображені українці з фашистською символікою.

Зазвичай використовуються графічні редактори для обробки таких фото чи скріншоти екранів під час демонстрації художніх фільмів про події Другої світової війни.

Наприклад, фото під заголовком «Ничего необычного, просто праздник дня города Львова на Украине...». Насправді це кадр зі зйомок художнього фільму «Матч». Картину знімали у 2011 році в Харкові та під Києвом. У фільмі йдеться про футбольний матч між радянськими та німецькими футболістами, який проходив у Києві у 1942 році й отримав назву «матч смерті».

Вблизі Маріуполя полк «Азов» окунувся в Азовське море (ФОТО)

Або подивіться, як пропагандисти, використовуючи реальні фото і графічні редактори, змінюють смисл на протилежний. До речі, на реальному фото ополонка має форму православного хреста, а саме фото було зроблене в російському місті Омськ за тисячі кілометрів від зони АТО.

Дуже багато фейкової інформації в російськомовному інформаційному просторі щодо жорстокості українців взагалі й військових особливо.

Наводяться нібито факти будови на території України концтаборів для вимушених переселенців з окупованих українських територій, показується у вигляді постановочної зйомки, як українські військові змушують з полонених і мирних жителів, закопуючи їх живими. Стверджується, що у Міністерстві освіти України є наказ про те, щоб кров'ю російських немовлят зігрівати воїнів АТО. На телебаченні створюються сюжети, які нормальна людина не те що обговорювати, а і думати не може. Наприклад, нібито військові Національної гвардії України взяли у заручники батьків, а їх сина змусили йти до бойовиків. Перед цим в його одяг нібито підклали спеціальні пристрої для наведення ракетного вогню. Тобто хлопчик повинен був стати живою мішенню для українських ракет...

Чергова порція так званих жахливих кадрів з Донбасу, які, на думку антиукраїнських пропагандистів, українське телебачення ніколи не покаже своїм глядачам.

«Ранених українських солдат моментально разбирають на органи», – наголошується псевдожурналістами. Але ці так звані «жертви Донбасу» насправді – загиблі мирні жителі Грозного, а фото було зроблене ще у 1995 році в Чечні після обстрілів Грозного російськими військовими.

Не зайвим буде нагадати і вже класичні фейки щодо знищення в Україні снігурів та турботу про синиць, підготовку дітей-диверсантів та наявність у кожного військовослужбовця Національної гвардії не менш як двох позитивних рабів, розіп'ятого бійцями Національної гвардії України у Слов'янську маленького хлопчика... До речі, використання дітей у фейкових новинах – це дуже розповсюджений прийом, який має досить велику емоційність сприйняття інформації (саме через те, що в ній фігурують діти).

Також наведемо тільки заголовки «сенсаційних» повідомлень. Спростування всіх цих «перлів» пропагандистської машини є, й наводити їх не будемо.

Цитуємо:

«Під Маріуполем створений концтабір для прихильників сепаратистів, і військові розважаються тим, що виганяють в'язнів на мінні поля».

«В пригороді Маріуполя український танк переїхав легковий автомобіль з пасажирами».

«На блокпостах українські військові отбирають останні 10 ящиків і насилують пенсіонерок».

«В селі Глинка забили до смерті селянина за його відмову кричати «слава Україні», а потім добили його 3-ма пострілами у груди».

«Національна гвардія України забирає до своїх лав всіх чоловіків. За відмову вступити до лав Національної гвардії України – розстріл на місці».

Наступна група фейків присвячується тезі про те, що «Українці без великої Росії – ніхто».

Представники вищого рангу влади на телебаченні дуже часто висловлюються про те, що розрив зв'язків між Україною і Росією призведе до загибелі України як держави, що українці не зможуть прожити без тісних зв'язків з російським бізнесом тощо.

Засоби масової інформації з 2014 року кожен рік напередодні дати трагедії на Чорнобильській АЕС розповсюджують побрехеньку про начебто витік радіації на Запорізькій АЕС. При цьому, зазвичай, посилаються ЗМІ на так звану «доповідь ДСНС» від 2016 року, яка, до речі, була підроблена та ще й з помилками.

Як публікують видання «Lifenews», «Russia Today» та ін., український уряд начебто приховує дані про витік радіації, через який радіаційний фон у Запорізькій області подекуди нібито «перевищив норму» у 16 разів.

При цьому наголошується, що всі проблеми від того, що український уряд вирішив замінити російські паливні стрижні на американські, і, внаслідок цього, на Україну очікує новий Чорнобиль.

Для більшої значущості фейкової новини іноді посилаються на іноземні ЗМІ. Так, у своїх публікаціях РІА Новини і «Комсомольська правда» приписали відомому виданню «The Independent Barents Observer» твердження, що «на українських атомних енергостанціях існують серйозні проблеми з централізованим управлінням і виконанням норм і стандартів роботи». Але в «The Independent Barents Observer» заявили: «Цитата – фальшива, нічого подібного немає у статті Barents Observer'a про витік йоду-131, а про Україну в цьому матеріалі взагалі немає ні слова».

Не можемо стриматися і не процитувати декілька заголовків так званих «сенсаційних» повідомлень псевдожурналістів.

Цитуємо:

«Жителі українського Генічеська просять у Путіна газ».

«Из-за отказа сотрудничать с российскими предприятиями произошел взрыв на уранодобывающем предприятии в Желтых Водах».

«Гройсман подтвердил продажу Крыма Турции».

«Харьков официально отказался от Украины и вернулся к России».

«Украина постоянно крадет российский газ».

«Хрущев подарил Украине Крым».

За кожною такою «сенсацією» є спростування, та немає сенсу їх наводити.

Для того, щоб кожен чітко розумів – усе, про що говорять ЗМІ, має історичне підґрунтя – політтехнологи використовують наступний набір фейків:

«України як держави не існує»;

«Росія і без України виграла б Велику Вітчизняну війну»;

«Українці – нація жебраків».

Тезу «України як держави не існує» повторюють так звані «експерти» з історії, які постійно з'являються на екранах телевізорів, виступають у печатних ЗМІ тощо.

Наприклад, російські ЗМІ облетіла новина про те, що нібито в Україні немає визнаних в ООН кордонів. Нібито Пан Гі Мун, генсек Організації Об'єднаних Націй, зробив це приголомшливе відкриття, поширення якого в українських ЗМІ і на Інтернет-ресурсах тут же було заборонено.

Але поняття «реєстрація кордонів в ООН» взагалі не існує. Україна є офіційно визнаною державою в існуючих юридичних кордонах. Україна і Росія взаємно визнали свої сухопутні кордони на рівні президентів ще у 2003 році, а в 2004

цей договір був ратифікований парламентами обох країн.

У якості підтвердження нікчемності українців в Інтернет-ресурсах наполегливо розповсюджується вірш «Хохли», нібито написаний Тарасом Шевченком у 1851 році. Навіть наводиться джерело – повна збірка творів Т.Г. Шевченка за 1914 рік.

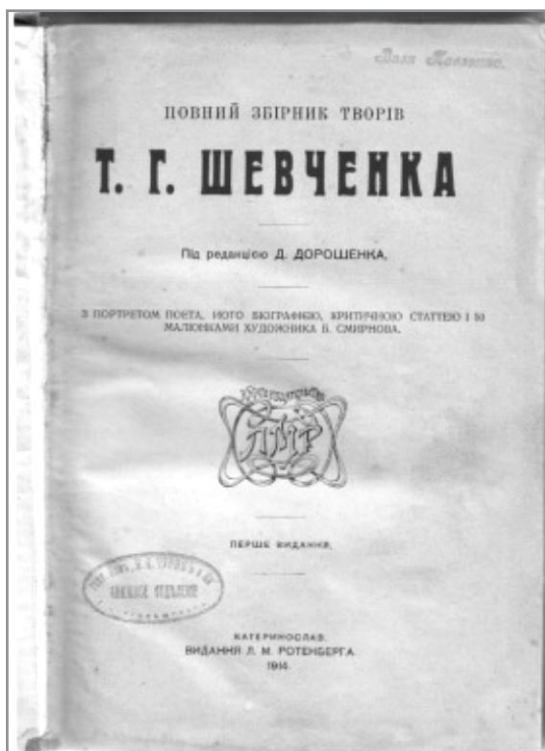
Насправді цей вірш був написаний Нощенком у 2009 році та опублікований на сайті сучасної поезії, а 03 квітня 2014 року був видалений із сайту для так званої «легалізації» цього вірша під авторством Тараса Шевченка. Ніхто з дослідників творчості Шевченка ніколи не чув про цей вірш, та і в наведеному джерелі такого вірша немає...

За допомогою телебачення формується думка про те, що Велику Вітчизняну війну Радянський Союз виграв майже без участі українців. Про це наполегливо наголошує сам Президент Росії.

Нагадаємо, що воїни-українці разом з іншими народами СРСР зробили величезний внесок в перемогу над нацистською Німеччиною та її союзниками. Радянськими бойовими нагородами були відзначені 2,5 млн воїнів України, 2 069 з них удостоєні звання Героя Радянського Союзу (за загальної кількості нагороджених – 11 605).

Серед 113 двічі Героїв Радянського Союзу 32 – представники України, а серед тричі Героїв (їх було четверо) – наш знаменитий земляк І. Кожедуб. Багато представників української землі стали повними кавалерами солдатського ордена Слави. І. Драченко з Черкащини, П. Дубинда з Херсонщини, С. Половинець з Житомирщини приєднали це високе звання до «Золотих Зірок» Героїв.

Бійці України воювали на всіх фронтах і брали участь у найбільших битвах Другої світової війни. 20 українців удостоєні звання Героя Радянського Союзу за

битву під Москвою, 68 – за бої під Ленінградом, 15 – під Сталінградом, 30 – на Курській дузі, 200 – за звільнення Білорусі, 143 – за бої у Прибалтиці. З 589 удостоєних звання Героя за Берлінську операцію було 100 українців.

Чимало було українців серед прославлених полководців і воєначальників: маршали С. Тимошенко, Р. Малиновський, А. Єременко, П. Рибалко, С. Руденко, генерали В. Герасименко, П. Жмаченко, К. Москаленко, І. Кириченко та інші.

Маршали і генерали українського походження очолювали більше половини з 15 фронтів, що діяли в період боротьби з німецько-фашистськими загарбниками.

За мужність і героїзм українського народу, який захищав свою землю від поневолювачів, почесне звання «Місто-герой» було присвоєно Києву, Одесі, Керчі та Севастополю.

Іноді фантазія антиукраїнських пропагандистів народжує і смішні фейкі, які межують із маразмом. Так, на центральних російських телевізійних каналах було показано декілька сюжетів про те, що нібито українські історики довели, що Чорне море викопали древні укри і що велика концентрація сірководню в Чорному морі – це наслідок того, що в ньому древні укри прали свій одяг. Дається навіть посилання на джерело інформації: Едмунд Квасів «История укров от колыбели до наших дней», Киев, «Просвита», 2006 р.

Але Едмунд Квасів це вигадана особа – персонаж одного з випусків гумористичних передач «UA-Україна Афігенна», де прозвучала ця хохма, десь у 2006 році. У квітні 2014 року її почали інтенсивно використовувати на просторах російськомовного Інтернету, видаючи за «висловлювання відомого вченого – члена Академії Наук України» і стверджуючи, що «в Україні цьому вчать дітей».

Ще одну сенсаційну новину у квітні 2016 року оприлюднили антиукраїнські пропагандисти. Раптом у російських ЗМІ з'явилися заголовки: «В зоне АТО появились светящиеся в темноте радиоактивные танки из Чернобыля», «Использование радиоактивных танков из Чернобыля в Донбассе – знак безысходности».

Нібито українська армія активно використовує заражену радіацією техніку з Чорнобильської зони відчу-

цитата:

"Черное море появилось искусственно благодаря таланту и труду древних укров. В незапамятные времена, когда наши соотечественники возвращались домой из дальних странствий и рассказывали о больших пространствах воды в закордонных землях, было принято решение создать море и для себя. В результате героического труда не одного поколения ваших предков и было вырыто огромное озеро. Доказательством служат Крымские, Кавказские и горы Турции, которые при ближайшем изучении оказываются отвалами породы от огромного котлована. Еще одним доказательством является скопление сероводорода в нижних слоях это водоема, что объясняется интенсивным использованием его для стирки и помывки наших предков." (Едмунд Квасив. "История укров от колыбели до наших дней", Киев, "Просвита", 2006р.)

ження. Повідомляється, що військової техніки на місці поховання, більш відомому як могильник «Розсоха», вже немає. Нібито вся вона відновлена і перекинута на Донбас, де бере активну участь у бойових діях проти терористів.

Але насправді немає там її вже з 2013 року, коли активна фаза утилізації вертольотів, автобусів, БРДМ, БТР, танків та ін. завершилася. Техніка була дезактивована, знезаражена і переплавлена.

Безперервний потік такої інформації, що супроводжується сильним емоційним забарвленням, формує негативний портрет українців і України як держави, викликає у пересічного споживача подібної інформації зневажливе ставлення до всього українського.

Чи можна якимось чином розпізнати фейк?

Є декілька способів розпізнавання фейків, але кожен з них має свій недолік – треба витратити час для цього і треба мати бажання це зробити. Під час гібридної війни, коли кількість новин значно більше звичайного, коли майже всі новини містять у собі дуже насичену і важливу інформацію, а пересічний громадянин не встигає відслідковувати новини, дуже важливо змусити себе витратити додатковий час на перевірку новин.

Треба навчитися читати новину далі заголовка. Один зі способів поширення неправдивих історій полягає в тому, що мало хто читає сам матеріал до того, як «лайкнути»²¹ чи поділитися статтею. Автори фейкових новин користуються цим: вони пишуть перші фрази так, щоб все виглядало нормально. Далі матеріал доповнюється вже вигаданою та сфабрикованою інформацією. Також часто буває, що історія в самій новині взагалі не відповідає тому, про що йшлося в заголовку. Наприклад, заголовок новини «Стався витік хімічних речовин на підприємстві» викликає увагу, але в самій новині йдеться про навчання сил ДСНС України. Чи новина «У воєнних формувань ОРДЛО з'явилися літаки» містить у собі зовсім іншу інформацію, а у читача складається враження тільки на основі заголовку.

Треба всіма доступними засобами **перевіряти видання**. Маловідомі сайти з «гарячою новиною» повинні насторожувати. Треба пошукати, які матеріали публікував цей сайт у минулому та скільки серед них виявилось фальшивок. В Інтернеті також існують сайти, які спеціалізуються на «смажених», але фейкових новинах. Проте їх легко виокремити – необхідно лише відірватися від гучного заголовка та прочитати, що сайт є сатиричним і не містить правдивих розповідей. Проте часто буває так, що в Інтернеті з'являються сайти, які максимально схожі на довірені ресурси, але вони навмисне публікують неправдиву інформацію. Існують сайти, на яких можна вибрати відомий новинний сайт зі світовим ім'ям, викласти там свою вигадану новину, і декілька годин цей сайт буде містити цю рейкову новину, а потім ця новина автоматично зникає.

Дуже поширеним прийомом фейкових новин є підмінювання часу публікації. Тому треба уважніше **подивитися на дату публікації**. Журналісти та блогери, які хочуть «смаженого», просто повторно публікують гучні матеріали минулого. Якщо не подивитися на дату, може скластися враження, що події в новині відбулися нещодавно. Наприклад, представники інформаційних військ²² дуже часто змінюють дату публікації на актуальну.

²¹ «Лайкнути» – відмітити щось як те, що подобається. Набуло широкого вживання після появи соціальних мереж. Вважається, що чим більше отримано «лайків», тим цікавіше інформація (прим. автора).

Подивіться на використанні джерела. Реальні дані підтверджуються реальними фактами, про які могли бути окремі публікації. Відсутність таких посилань всередині новини може говорити про неправдивість матеріалу.

Шукайте цитати та фотографії. Улюблена справа фальшивоновинників – вигадувати цитати та видавати їх за висловлювання відомих людей. Якщо ви побачили шокуючу або підозрілу цитату – спробуйте знайти її підтвердження в Інтернеті. Якщо хтось дійсно говорив подібні слова, про них повідомлять інші новинні ЗМІ.

Те саме стосується фотографій – для ілюстрації часто беруть кадри з однієї події та заявляють, що вона належить іншій. Застосуйте пошук за картинками, і ви дізнаєтеся правду про походження зображення і в яких новинах воно раніше використовувалося.

Знайте про схильність до підтвердження. Люди часто звертають більше уваги до тих історій, які підтверджують їхню точку зору на питання. Фальшиві новини не є виключенням, і багато з них розраховані саме на те, щоб викликати емоції у певної групи людей, яка має схожу точку зору. Перш ніж ділитися подібним матеріалом, перевірте, чи базується новина на фактах, а не емоціях.

Пошукайте в інших ЗМІ. Коли історія здається підозрілою, варто подивитися, що про це пишуть інші видання. Коли пошуковик видає лише одне джерело – це дуже серйозний аргумент для сумнівів у достовірності інформації.

Для посилення емоційного забарвлення фейкової інформації вона супроводжується фотографіями. І часто, якщо розпізнати підробку фото, можна зробити висновок, що і сама новина теж фейкова.

Наведемо один з механізмів розпізнавання фейкової фотоінформації.

Наприклад, електронні ЗМІ розповсюдили наступну тезу: «Харьковская область может выйти из-под контроля Украины». Звертаємо увагу на дату публікації – 12.10.2016 р.

Цитуємо: «Киевские чиновники опасаются «дестабилизации» обстановки в Харьковской области. Оправдан ли страх украинских политиков о

возрождении Харьковской народной республики?». Для перевірки цієї інформації засобами Windows завантажуюмо цю картинку в Інтернет браузер.

Натискаємо праву кнопку миші й обираємо пункт меню: «Знайти картинку». За результатами пошуку ми бачимо, що ця картинка зроблена раніше, у 2014 році, під час намагання окремими проросійськи налаштованими мешканцями міста та провокаторами з Росії розхитати ситуацію у Харкові. Джерелом цієї інформації є так зване «Агентство новостей Харькова», яке знаходиться за адресою: 197342, м.

²² Наприклад, війська інформаційних операцій – формування збройних сил Російської Федерації. Знаходиться в підпорядкуванні Міністерства оборони РФ (прим. автора).

Санкт-Петербург, вул. Долгозерна, б. 5, (лит. А). Телефони: +7 905 260 49 94, +7 905 260 31 11 <https://nahnews.org>.

Хочемо звернути увагу на інтернет-адресу цього ресурсу <https://nahnews.org>. Як відомо, домен *.org призначений для розміщення безкоштовних сайтів з будь-якою інформацією. Цим і скористувалися псевдожурналісти.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. З 2008 року, коли відбулося вторгнення РФ у Грузію, в підході Росії до пропаганди відбулося помітне зрушення. Можливість продемонструвати всю силу нових методів з'явилася у 2014 році в ході анексії Кримського півострова. Поточні конфлікти в Україні та Сирії, а також прагнення до досягнення одіозних цілей Росії у «ближньому зарубіжжі» і проти союзників НАТО – це той інформаційний простір, де ми продовжуємо спостерігати нову пропаганду в дії.

Під час підготовки до проведення агресивних дій проти іншої країни дуже велике значення мають так звані інформаційні операції. Здійснення цих операцій передбачає використання всіх засобів переконання, в тому числі й маніпулювання свідомістю. Знання цих методик маніпулювання значно підвищить рівень психологічного захисту громадян України і допоможе більш ефективно протистояти агресії. Сподіваємося, що вислів: «Москві ніколи не вдавалося зламати українську доблесть, але завжди вдавалося блискуче використовувати українську жадібність» дасть можливість українцям зрозуміти свої вади, відстояти незалежність і змінити своє життя на краще.

Література

1. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://geostrategy.org.ua/ua/komentari-ta-ocinki/item/409-putin-vede-v-ukrayini-gibridnu-viynu-%E2%80%93-general-kappen> (дата звернення 20.05.2017).
2. Магда, Е. В. Гибридная война: выжить и победить / Е. В. Магда. – Х.: Виват, 2015. – 320 с.
3. Ponsonby, A. Falsehood in War-Time: Containing an Assortment of Lies Circulated Throughout the Nations During the Great War / Arthur Ponsonby. – London: Garland Publishing Company, 1928. – 350 p.
4. Задорнов призвал Россию накрыть Украину ракетным огнем [Електронний ресурс] // Обозреватель: електрон. вид. 2014. Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/abroad/86491-zadornov-nameknul-na-vozmozhnyu-ataku-rf-raketnyim-kompleksom-po-ukraine.htm> (дата звернення 24.05.2017).
5. Сергей Доренко: Путину нужен Киев, а не Луганск [Електронний ресурс] // “Диалог.UA”: електрон. вид. 2014. Режим доступу: http://www.dialog.ua/news/13750_1408391317 (дата звернення 24.05.2017).
6. СМІ: Иван Охлобыстин пожелал всем украинцам смерти [Електронний ресурс] // Новости шоубизнеса: електрон. вид. 2014. Режим доступу: <http://viva.ua/lifestar/news/28482-smi-ivan-ohlobistin-pojelal-vsem-ukrainsam-smerti.html> (дата звернення 24.05.2017).
7. Глазьев: Нужно закрыть небо и ударить по украинской бронетехнике [Електронний ресурс] // МКРУ: електрон. вид. 2014. Режим доступу: <http://www.mk.ru/politics/2014/06/10/glazev-nuzhno-zakryt-nebo-i-udarit-po-ukrainskoy-bronetekhnike.html> (дата звернення 24.05.2017).

8. Чёрный список знаменитостей и СМИ, поддержавших нацистов на Украине [Электронный ресурс] // Москва – Третий Рим: электрон. вид. 2014. Режим доступа: <http://3rm.info/publications/50066-chernyy-spisok-znamenitostey-i-smi-podderzhavshih-nacistov-na-ukraine.html> (дата звернення 24.05.2017).

Khrystenko V.E.

**Manipulation of consciousness in connection with hybrid war:
psychological aspects.**

The article deals with the main algorithms for manipulating human consciousness during the hybrid war on the territory of Ukraine in 2014-2017. The article considers the main methods of psychological influence on human consciousness with the aim of manipulating. An analysis was made of the basic psychological methods of creating fake information in the media. The article includes examples of the use of mass media in a hybrid war. The use of social networks for manipulating human consciousness is considered.

Keywords: fake news, extreme and crisis psychology, consciousness manipulation, mass media.